

Ramprogram för industrisamhällets kulturarv i Västernorrland

Version 2000-07-03

Inledning

Ramprogrammet upprättas med anledning av det regionala tillväxtavtalet för Västernorrland, ”Västernorrland – ett län att leva i”, där åtgärden ”Kultur och kulturmiljö” bl.a. pekar ut industrisamhällets kulturarv som en väg att stärka länets livsmiljö och attraktionskraft. Tillväxtavtalets skrivning är i sig en följd av länets kulturmiljöprogram, ”Utsikt mot framtiden”, utarbetat av länsstyrelsen och länsmuseet gemensamt 1997-1998, där industrisamhällets kulturarv ingår som ett av fyra teman att lyfta fram i länet. Kulturmiljöprogrammet var i sin tur en följd av länsstyrelsens målprogram ”Framtid i Västernorrland. Mål och strategier 1995-99”.

Initiativen har lett fram till en bred regional samverkan mellan landstinget, länsstyrelsen och länets kommuner - liksom hos näringsliv och föreningsliv - kring kultur och kulturmiljösatningar. Vidare har handelskammaren i Jämtland Västernorrland, LO-facken i Mellersta Norrland samt representanter för studieförbunden och folkbildningen beretts möjligheter att ta del av innehållet. Ramprogrammet ligger till grund för kommande satsningar inom temaområdet. Det kommer att genomföras i anslutning till ett länsövergripande ramprogram under samma namn, ”Industrisamhällets kulturarv” och söker medfinansiering genom EU:s nya strukturfond, mål-1, gällande år 2000-2006.

Ramprogrammet för det industrihistoriska kulturarvet i Västernorrland omfattar ett helhetstänkande. Vi vill i enlighet med tillväxtavtalet stärka länets livsmiljö och attraktionskraft genom att lyfta fram, levandegöra, tillgängliggöra och medvetandegöra kulturarvet och kulturmiljön. Vi vill också medverka till ett stärkt, diversifierat och förnyat näringsliv i länet, samt bidra till en förstärkt struktur för kunskaps- och kompetensutveckling med främst näringslivsinriktad utbildning och FoU, ökad tillgänglighet till utbildning och FoU, samt en positiv attityd till utbildning och företagande. Arbetet skall vidare präglas av jämställdhetstänkande och ett demokratiperspektiv.

Bakgrund

Skogsindustrin är vårt lands viktigaste basindustri. Den har sina rötter i Västernorrland, och fortfarande har den en markerad tyngdpunkt i vårt län. Omkring 80 procent av länets yta utgörs av skogsmark.

Länets näringsliv vilar på två grundpelare – energi och transporter. Vatten och skog har varit förutsättningar för energiutvinningen, som spelat en avgörande roll för industrins utveckling i länet. Vatten har också varit en förutsättning för den betydelsefulla sjöfarten och timmerflottningen.

De rika tillgångarna på skog och vattenkraft lockade till sig etableringar redan på Johan III:s tid, när kronan byggde vattensågar i de mindre vattendragen. Under den följande järnbruks-epoken byggdes ett flertal små brukssamhällen över hela länet, baserade på vattenkraft och träkol. De förlorade sin betydelse när sågverken vid 1800-talets slut övertog järnbrukets roll. Samtidigt kom ångkraften, en ny teknik som revolutionerade skogsindustrin. Sågverken flyttades ner till kusten, och virket skeppades vidare ut i Europa. Älvmyningarna och kustområdena närmast dem genomgick en dramatisk samhällsutveckling, som skapade nya sociala, politiska och idémässiga mönster.

De nya förutsättningarna för industrietablering lockade till sig finansiärer och industrimän från både Sverige och utlandet, och behovet av arbetskraft i de nya industrierna var mycket stort. Under 1870-talet strömmade arbetare från andra delar av landet till Västernorrland i en omfattning som kan jämföras med utvandringen till Amerika.

Ur denna dynamiska utveckling växte också politiskt intresse och politisk aktivitet i ett län som enligt landshövding Curry Treffenberg “präglades av kyrklig anarki och politisk radikalism“. Här lades grunden till en viktig del av vårt lands politiska och fackliga historia. Det är knappast en slump att Sundsvallsstrejken 1879 fick så stor genomslagskraft, eller att skotten i Lunde avlossades just i det röda Ådalen. Dessa miljöer har skildrats litterärt av bl. a. Olof Högberg och Birger Norman.

Stora delar av de rikedomar som den industriella utvecklingen alstrade lades ner i byggnader med stora arkitektoniska värden – Sundsvalls stenstad, brukens herrgårdar och stora trävillor med tidstypisk snickarglädje. De nybildade folkrörelserna manifesterade sig också genom egna möteslokaler, bönhus och folkets hus, en del enkla och en del mer påkostade. I anslutning till industrierna byggde bolagen bostäder och ibland kyrkor, och kring dem uppstod tätorter med affärer, hantverkare och föreningsliv. Skolsystemet byggdes ut, liksom hälso- och sjukvården. Denna struktur från den tidiga industriepoken finns fortfarande kvar på många håll och bildar utgångspunkt för fortsatt byggande.

Dagens Västernorrland speglar industrisamhällets framväxt, inte minst i lokaliseringen av bebyggelsecentra och kommunikationer. Men det industriella arvet märks inte bara i fysiska lämningar. Det återfinns också i traditioner, könsrollsmönster och idéer. Detta ger, tillsammans med den traditionella rollen som mötesplats för olika kulturer, styrka och säkerhet i mötet med framtiden.

Programinnehåll

I anslutning till kulturmiljöprogrammet ”*Utsikt mot framtiden*” betonas att våra visioner och mål för kulturmiljövården i Västernorrland bygger på de nationella mål som redovisas i regeringens kulturpolitiska proposition (1996/97:3 Kulturpolitik).

Ramprogrammet anpassas också till de direktiv som regeringen fastlagt för ”*Delegationen för industrisamhällets kulturarv*” (Dir. 1999:60), liksom vad regeringen tidigare sagt om en satsning på industrisamhällets kulturarv (prop. 1997/98:1, utg. omr. 17, dir. 1998:43).

För att uppfylla våra visioner och de nationella och regionala målen har vi inriktat oss på fyra konkreta mål vilka inryms i tre åtgärder.

Mål 1: Attitydpåverkan

* Vi ska stärka människors historiska medvetenhet. Genom ökad *kunskap* ska människor ges redskap till att avläsa landskapets, språkets och traditionernas historicitet - spåren av mänskligt liv och förfluten tid. Denna medvetenhet skapar en ökad tolerans för samtidens mångfald och komplexitet.

Exempel:

Det av landstinget stödda forskningsprojektet ”Identifikation och komplexitet vid norrländska sågverkssamhällen” som utförs av tidigare museichefen vid Sundsvalls museum, Håkan Berglund.

Mål 2: Tillgängliggörande

* Arkiv, samlingar och andra vittnesbörd ska vara *tillgängliga* för alla. Vi ska lyfta fram berättelser och tolkningar som ökar mångfalden av historiska och kulturella dimensioner, liksom förbättra informationen om våra kulturminnen.

Exempel:

Genom att digitalisera specifika industrihistoriska arkiv för Internet ökar tillgängligheten. Flottningsarkivet som finns på landsarkivet i Härnösand spänner geografiskt över både Västernorrland och Jämtland. Detta skulle kunna bearbetas för digitalt bruk.

Mål 3: Resursanvändning

* Vi ska verka för att kulturarv och kulturmiljöerna alltid respekteras som en *resurs* i allt samhällsbygge. Medvetenhet om "platsens" betydelse i människors identitetsprocesser höjer kvaliteten och *engagemanget* i utformningen av nya platser. Vi använder vår historiemedvetenhet när vi ska fatta beslut som rör vår framtid.

Exempel:

Kommunikationsprojektet "Sundsvalls stenstad – kulturarv med kommersiella förtecken" påbörjades under 1999 och fortsätter under år 2000. Här vill länsstyrelsen och Sundsvalls kommun kommunicera med olika grupper om stenstadens unika kulturmiljö och förutsättningarna att både bevara och utveckla miljön.

Mål 4: Ansvarstagande

* Vi ska arbeta för att alla samhällssektorer och medborgare tar *ansvar* för kulturarvet

Exempel:

Föreningen Galtströmståget återskapar den bruksjärnväg som en gång transporterade järnmalm och bruksprodukter inom området. I sitt arbete lyfter de fram bruksmiljöns betydelse för boende i regionen, ägarna SCA AB, för Sundsvalls kommun och länsstyrelsen. Föreningen tar sålunda ett stort ansvar för sin historia.

Åtgärder

Inledning

Ramprogrammet tar sikte på tre åtgärder – bevarande, kunskapsuppbyggnad och kulturindustri. Västernorrland har under ett antal år satsat på upprustningar för bevarande av industrihistoriska miljöer som ex. vis Svartvik, Galtström och Gålsjö. Även andra objekt i anslutning till industrisamhället såsom Tors lokal och Babelsberg finns med. Inte minst Sundsvalls stenstad har kontinuerligt restaurerats. Kunskap om bevarandefrågor av denna art arbetar delar av näringslivet sedan tidigare med – hantverkare, entreprenörer, konsulter m. fl. Men kvalificerad kunskap om vårt industriella kulturarv och förmedlingen av den står museer, högskolor och universitet för. Lokal kunskap och starkt engagemang återfinns hos föreningar, fastighetsägare, byutveckling, skolor, enskilda m. fl. Tillsammans bildar aktörernas kunskap och engagemang en plattform att stå på och det ger möjlighet till ett utvecklingsperspektiv.

Åtgärd 1: Bevarande

Ambitionen är att vi i Västernorrland skall kunna ge en så överskådlig bild av vår industrihistoria som möjligt, gärna utifrån fysiska miljöer. Västernorrland tillhör de få län som genomfört en total branschinventering av en industrigren, i detta län av naturliga skäl skogsråvarubaserad industri. Med denna inventering som grund bör målsättningen vara att vi genom ett urval av de bäst bevarade miljöerna söker presentera och levandegöra den skogsråvarubaserade industrins ingående delmoment utifrån schemat träd på rot-avverkning-flottning-skiljesågverk-massafabrik-pappersbruk-transport samt förädlade produkter där så förekommer. Ett viktigt komplement till denna industrigren utgörs av kraftproduktion, som också bör få utrymme i bevarandesammanhang. Många av de miljöer som vi skulle vilja redovisa i en sådan helhet är emellertid fysiskt för alltid borta. Därför måste redovisningen innehålla andra sätt att redovisa företeelsen. Arbetsätten kan här variera. Uppslag som kan vara intressanta utgörs av både skriftlig och muntlig art, utställningar, teateruppsättningar, filmproduktion, tillgängliggörande via IT-media etc.

Även samhällsbygget kring trävaruindustrins framväxt och dess fortsatta expansion borde kunna belysas. I detta ingår utvecklingen av arbetarrörelsen, folkrörelserna och frikyrkörörelsen. Den speciella polarisering som tidigt kännetecknade Västernorrland och som idag fortfarande starkt kan upplevas bör belysas i ett tydligare och fördjupat perspektiv.

Exempel:

Svartviks industriminnen uppvisar en välbevarad fysisk miljö, som bildar utgångspunkten för många intressenter att berätta om både platsens- och regionens industrihistoria, samtidigt som man erbjuder en attraktiv besöksmiljö.

Åtgärd 2: Kunskap

Särskilda satsningar och ett uttalat ansvar för industrihistoria i Västernorrland kräver professionell och väl genomtänkt kunskapsuppbyggnad, grundad på forskning. En professur i industrihistoria bör därför inrättas vid Mithögskolan. Med tanke på länets näringsstruktur, med stora skogsbolag och därtill hörande stora arkiv, bör en professur vid Mithögskolan vara attraktiv även för den lokala forskningen.

Kunskapsuppbyggnad kring industrihistoria med utgångspunkt i vårt län bör också ge goda möjligheter till tvärvetenskapliga projekt i andra samhällsfrågor. Det kan t. ex. gälla utbildning, migration, könsroller och andra sociala frågor, som ingår i det kulturarv som utvecklats i anslutning till industrins historia.

Kunskapsuppbyggnaden kan, förutom på den vetenskapliga forskningsnivån, återfinnas inom andra sektorer i samhället. Ett led i att bygga upp en varaktighet både i verksamheter och miljöer kan vara att satsa på sådana initiativ som vill förmedla kunskap till olika grupper och aktörer. Här är andra nivåer inom skolväsendet än universitets- och högskolesektorn viktiga. Både grundskola och gymnasium kan bidra till ökad kunskapsuppbyggnad. Även initiativ inom folkbildningsområdet bör främjas.

Exempel:

Sundsvalls gymnasium, Västermalms skola, utarbetar en modell för att aktivt nyttja Sundsvallsdistriktets industrihistoria i undervisningen inom så många program som möjligt. Den

kan användas på olika sätt inom olika ämnen och både problemformuleringar och studiebesök kan ta avstamp i den egna historien.

Åtgärd 3: Kulturindustri

Kulturmiljöerna i anslutning till industrisamhällets kulturarv är många. Flera av dessa bör ha en betydande potential vad gäller utvecklande av affärsidéer och verksamheter. Genom att stödja företagande kan vi också tänka oss en bärkraft efter eventuella projektinsatser. Företagandet bör ta fasta på att skapa en mix av aktiviteter i våra kulturmiljöer där kulturverksamheter, som ex.vis evenemang, konserter, teater, samverkar för att skapa en förhöjd upplevelsegrad i miljön. Även nytänkande med nya aktivitetsinslag bör få utrymme i en välbevarad kulturmiljö. Detta för att göra miljöerna attraktiva.

I första hand tänker vi oss naturligtvis en utveckling kring turistfrågor. Turismen är idag världens snabbast växande näring och sysselsätter många människor. Det är också så att den sektor inom turismen som växer starkast är kulturturism, alltså sådan turism som baseras på kultur- eller kulturmiljöaktiviteter. Stiftelsen Mitt Sverige Turism, som är länets regionala turistorgan, slår i sin verksamhetsplan fast att basen för Västernorrlands turism utgörs av länets höga natur- och kulturmiljövärden.

För att utveckla kulturturismen i Västernorrland finns ett särskilt handlingsprogram utarbetat. Samarbetet bör utvecklas och fördjupas mellan museerna, turismutbildningen vid Mitthögskolan och den regionala turistorganisationen Mitt Sverige Turism. För att utveckla kulturturismen bör vi också tänka oss ett gemensamt arbete med informations- och skyltprogram, marknadsföring och internetkontakter, samt en fördjupad samverkan med media.

Vi vill här också betona vikten av att tidigare turistsatsningar får en fortsättning. Ett exempel på redan genomfört arbete omfattas av EU:s *Pleiadesprojekt*, ett samarbetsprojekt med andra EU-länder där Västernorrland deltagit tillsammans med Aude i Frankrike, Denbigshire i Wales, Friesland i Nederländerna, Galicien i Spanien och den irländska Shannonregionen. Det har här rört sig om att skapa turistleder i respektive region. Basen i Västernorrland, benämnt ”Skogar och vatten”, har utgjorts av industrihistoria med besöksmålen Haverö strömmar i Ånge kommun, Österströms bruksmiljö och Åsens sågplats i Sundsvalls kommun, Brynge

sågplats i Örnsköldsviks kommun, och Gålsjö bruk och Nämforsen i Sollefteå kommun. Samtliga platser bör ingå i ett kommande ramprojekt. De upparbetade relationer och erfarenheter Pleiadesprojektet inneburit behöver vi även i fortsättningen. Dessa borde ligga till grund för kommande kulturturistiska satsningar.

Utvecklingsfrågor inom kulturindustri rör dock annat än kulturturism. Intressanta utvecklingsprojekt som handlar om råvaruförädling, produktutveckling och forskning kring träåvaren har en naturlig koppling till länets industrihistoria. Ett exempel utgörs av satsningar som *"Nätverk Trä 2000"* - ett marknadsorienterat samarbetsprojekt mellan Västernorrländska träförädlings- och sågverksföretag. Kanske kan nya produkter marknadsföras i gamla miljöer? Produktutveckling kan naturligtvis också vara kopplad till en kulturmiljö eller någon form av historisk företeelse, händelse eller liknande. Utveckling av kulturindustrifrågor kan också med fördel länkas samman med IT-industri.

Exempel:

Dataföreningen i Sundsvall vill utveckla både nya portaler på Internet och nya produkter för musikbranschen. Möjligheterna att utveckla även andra sektorer inom kulturindustrin såsom teater, film och inte minst kulturturistiska verksamheter bedöms vara stora. Dataföreningen i Sundsvall vill därför undersöka möjligheterna att på likartat sätt utöka portalarbetet och produktfloran kring dessa.

Prioriteringar

Delprojekt som syftar till att utveckla kulturturistiska idéer utifrån specifika kulturmiljöer i anslutning till industrisamhällets kulturarv, samt upprätta besökscentra i anslutning till dessa, bör genomföras inom ramen för detta ramprogram och söka medfinansiering via näringslivsåtgärd 1.2 Områden med särskilda förutsättningar.

Delprojekt med genomtänkt kunskapsuppbyggnad kring industrihistoria och tvärvetenskapliga projekt i andra samhällsfrågor, t. ex. utbildning, migration, könsroller samt andra sociala frågor i anslutning till industrisamhället, grundad på forskning, bör genomföras inom ramen för detta ramprogram och söka medfinansiering via näringslivsåtgärd 1.3. Stärkt infrastruktur för kompetensutveckling samt FoU.

Delprojekt som syftar till att dokumentera, bevara, restaurera, informera inom temat industrisamhällets kulturarv samt har bäring på ovanstående åtgärder och strategier bör genomföras inom ramen för detta ramprogram och söka medfinansiering via utveckling av livsmiljö och infrastrukturåtgärden 4.1 Attraktiva regioner och skydd för miljön.

Kvalitetstänkande

För att utveckla länet utifrån industrisamhällets kulturarv – ett arbete som kräver energi och entusiasm, kreativitet och eftertanke - bör kvalitetskraven ställas högt. Kvalitet definieras som alla sammantagna egenskaper hos en produkt som ger dess förmåga att tillfredsställa uttalade eller underförstådda behov. Vilka behov vill vi tillfredsställa?

För länsstyrelsen är kvalitetsmålet att så många som möjligt skall få tillgång till kunskap om vår historia för att utvecklas mot framtiden. Om så många som möjligt får kommunicera kring vår historia ökar möjligheterna till förståelse och respekt. Ett annat kvalitetsmål är att tillgängligheten till det fysiska kulturarvet skall beredas så många som möjligt.

Men hur säkrar vi kvaliteten i de insatser som initieras? Kvalitetssäkring omfattar alla planerade och systematiska åtgärder för att ge tillräcklig tilltro till att en produkt kommer att uppfylla givna krav på kvalitet. För att säkra kvalitet måste man skapa en organisation, definiera ansvar, rutiner, processer och resurser för att leda och styra verksamheten med avseende på den kvalitet man vill uppnå.

De projektägare som med handlingsplanen som stöd, tänker sig att bedriva projektarbete, ansvarar för att definiera vilken kvalitet man vill uppnå i sitt arbete. Är det ett antikvariskt upprustningsprojekt kan kvaliteten t.ex. definieras utifrån restaureringsetiska ställningstaganden, historisk trovärdighet, traditionell hantverksteknik och antikvariskt godtagbara material; är det ett kulturturistiskt projekt kan kvaliteten definieras utifrån tillhandahållen service och information.

Bilaga 2

Metoder för uppföljning

(Diskussionsunderlag)

Uppföljning av insatserna i ramprogrammet kan naturligtvis vara av den traditionella arten, d.v.s. antal bidragskronor fördelade på respektive projekt utifrån bidragande part, bidrag till typ av åtgärder, bidrag fördelade årsvis, kommunvis mm. Vidare kan uppföljningen göras utifrån antalet besökare, antalet gästnätter, antalet programinslag, antalet aktiviteter.

Den statistik som finns tillgänglig för riket, ex.vis presenterad av Statens kulturråd i rapporten "Kulturen i ett regionalt perspektiv"(1999:4), sysselsätter sig med sammställningar av utfallet av olika bidragsfördelningar länsvis. Statistiken bygger på det regleringsbrev som kulturrådet fått av regeringen för 1999. Sammanställningarna är av följande art: Regionala bidrag från Statens kulturråd fördelade länsvis och i andel procent av befolkningen i hela landet, antalet kronor per invånare länsvis, bidrag från kulturrådet till verksamhetsområden av typen museer och utställningar, bibliotek, musik och teater. Även detta redovisat i kronor per invånare. Vidare utfallet av olika myndigheters anslagna medel fördelade länsvis, ex.vis Riksantikvarieämbetets medel. Här finns också besöksstatistik för de statliga museerna, totalt och fördelade på hemhörighet länsvis. Turnéstatistik för Riksutställningar mm.

Fördelade anslag över riket kan vara intressanta i ett regionalt perspektiv. Även besöksstatistik blir intressant ur ett nationellt perspektiv, särskilt som målen för många verksamheter bygger på att nå så många som möjligt. Men både fördelade kronor och besöksfrekvens saknar upplysningar om verksamhetens kvalitativa aspekter. Detta borde vara ett mål för uppföljning av kulturverksamheter.

Metoder för uppföljning av verksamheter i anslutning till ramprogrammet kan i första hand inrikta sig på en likartad redovisning som den Statens kulturråd redovisar, alltså fördelade medel och besöksfrekvens. Det senare gäller naturligtvis sådana projekt som framför allt vänder sig till besökare och statistiken kan vara fördelad på turister/lokalt boende. Man torde väl även kunna dela in anslagna medel i typen statligt/kommunalt/näringslivet. Möjligen bor-

de man fundera över vilka verksamheter och aktiviteter som människor säger sig vara intresserade av. Då blir ju ett mål att försöka initiera den typen av projekt. Sedan kan man mäta både aktiviteterna och antalet deltagare/ besökare.

Men talar vi om regional utveckling, vilket är ett av de viktigaste inslagen i ett kommande ramprogram, finns naturligtvis inslag såsom antalet nystartade företag, nya arbetstillfällen, verksamheternas finansiella resultat och del av regionens totala utveckling. Här borde man studera den sk ”*Essendeklarationen*”. *Tio riktlinjer för kulturindustrin i Europa*”, som är ett resultat av den internationella expertkongressen ”Kulturindustrin i Europa – en jämförelse av regionala utvecklingskoncept”. Den genomfördes 19-21 maj 1999 i Essen, Tyskland. Avsikterna med riktlinjerna är att stärka den framtidsorienterade verksamheten inom kulturindustrin i Europa och att ge impulser för den lokala och regionala utvecklingen. Begreppet ”kulturindustri” omfattar framför allt ekonomiska verksamheter och privata tjänsteverksamheter inom konst-, kultur- och mediaområdet. Riktlinjerna understryker den ekonomiska och kulturella betydelsen av privat kulturindustri och framhåller många vägar för dess förstärkning genom politiska initiativ inom ekonomiska, kulturella och urbana utvecklingsstrategier.

Bland de tio riktlinjerna talar man bl. a. om att kulturindustrin är en självständig ekonomisk sektor. Den kan säkerställa och skapa varaktig sysselsättning på regional nivå och medverka till att stärka den regionala potentialen. Kulturindustrin behöver en aktiv ekonomisk politik såväl som en aktiv kulturpolitik. Den behöver också en aktiv utvecklingsprocess på planeringsstadiet, både lokalt och regionalt.

Metoder för uppföljning kan därför rikta in sig på flera aspekter: Förutom besöksstatistik och hur många som nåtts av ett budskap borde vi kunna mäta antalet nya privata initiativ, antalet nya företag, antalet sysselsatta och kulturindustrins samlade ekonomiska bidrag till samhällsekonomin. Någon sådan statistik finns ännu inte på riksplanet.

I uppföljningsskedet bör också utvärdering av ramprogrammet ske. Har utvecklingen av hela verksamheten i anslutning till ramprogrammet varit positiv och de olika projekt, som genererats utifrån detta givit förväntade effekter, bör ramprojektet bli föremål för finansiering under ytterligare en treårsperiod. Synpunkter på ett sådant förfarande bör också inledningsvis tas upp till diskussion av ramprogramägaren.